

СПОНУКАЛЬНІ МОТИВИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкриваються мотиви злочинної терористичної поведінки, яка містить соціально-психологічні та процесуальні аспекти діяльності. Терористична діяльність розглядається як специфічний вид злочинної діяльності, основною об'єктивною мотивацією якої є залякування громадськості та корисливість.

Ключові слова: міжнародний тероризм, причини тероризму, спонукальний мотив, злочинна поведінка, стереотипи поведінки, мотивація тероризму, терористична організація, соціально-психологічні аспекти діяльності.

Постановка проблеми. Причини тероризму і злочинів терористичного спрямування, як і злочинів, вчинюваних способом, характерним для тероризму, бувають різні, що обумовлює необхідність їх класифікації як за природою, так і за механізмом впливу на відповідні соціальні явища. Що стосується класифікації за мотивами діянь, треба мати на увазі, що у більшості випадків мотивами злочинів, вчинюваних методами (або способами) тероризму, є помста, ненависть, ревнощі, неприязні стосунки, зведення особистих рахунків, конкуренція тощо.

Стан дослідження. На кримінально-правовому рівні аспекти терористичної діяльності досліджують В. Антипенко, Ю. Антонян, С. Допілка, В. Ємельянов, В. Єрмаков, О. Зубова, І. Комарова, М. Краснов, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Лопатін, В. Лунєєв, Б. Мартиненко, Г. Морозов, С. Мохончук, М. Назаркін, Д. Никифорчук, Є. Побегайло, М. Руденко, І. Трунов, В. Устинов, О. Хлобустов та ін., які розглядають міжнародно-правові та кримінологічні проблеми боротьби з тероризмом. Вищезгаданими вченими запропоновано спектр практичних заходів, які необхідно вжити для профілактики й запобігання екстремістським і терористичним діям суб'єктів суспільного життя.

Мета статті полягає у дослідженні міжнародного тероризму, який виходить із відповідних мотивів і спрямований на досягнення певних цілей.

Виклад основних положень. За допомогою тероризму і злочинів, вчинюваних методами (способами) тероризму, утверджується диктат насильства над людьми і диктат капіталу. При цьому не можна

забувати про мотиви тероризму, пов'язаність його з іншими видами злочинності і характер конкретних терористичних актів (груповий або одноосібний). За цими ж ознаками можна здійснити класифікацію, деталізуючи її, але практичною та вагомою буде та, яка вдало співвідноситься з типологією злочинців.

Професор І. Лебедєв вважає, що терористами є злочинці, які скоюють загальнокримінальні злочини способом (методами) тероризму [1, с. 97]. Мотиви злочинної поведінки цей науковець пов'язує зі світоглядом особи терориста, інтересами, соціальними орієнтаціями, уміннями, навиками, звичками. При цьому він вказує на стереотипи поведінки, установки тощо. На думку І. Лебедєва, все це безпосередньо стосується мотивації злочинної поведінки і особи терориста. Професор Ю. Антонян зазначає, що мотивація тероризму має складний, багаторівневий, неоднозначний характер; самі мотиви необхідно розрізняти залежно від особи і видової приналежності конкретного терористичного акту [2, с. 251].

Насильство, змістом і метою якого є його наслідки у виді залякування інших людей, які не є безпосередніми жертвами цього насильства, має складну мотивацію, що пов'язано, перш за все, зі складною структурою терористичної діяльності.

У цьому контексті проф. В. Пирожков зазначає: «Терорист у момент вчинення терористичного акту видається собі мужнім, благородним, жорстоким, безкомпромісним борцем за «справедливість». Так, «політичному терористу» здається, що в ім'я досягнення справедливості, в його розумінні, можуть і повинні приноситися в жертву життя інших людей. «Економічний» терорист переконаний, що дії його конкурента несправедливі і вимагають «крайніх заходів». «Психологічному терористу» здається, що суспільство не дозволило реалізувати закладені у ньому можливості і він може «піти в небуття» невідомим, а здійснюючи терористичний акт, він не лише реалізує можливості влади над людьми, а й прославиться на віки своїм мужнім вчином» [3, с. 33]. Заперечувати ці твердження немає підстав.

Класик терору Б. Савінков писав: «Існування терористичної організації... неможливе без дисципліни, адже відсутність дисципліни неминуче призводить до порушення конспірації, а таке порушення неминуче тягне за собою арешти, часткові або всіх членів організації. Дисципліна ж терористичної організації досягається не тим, чим вона досягається, наприклад, в армії, не формальним авторитетом старших; вона досягається лише визнанням кожним членом організації необхід-

ності такої дисципліни для успіху справи. Але якщо організація не здійснює практичну діяльність, якщо вона очікує в бездіяльності вказівок центрального комітету, словом, якщо вона «перебуває у стані боеготовності», тобто люди зберігають динаміт і працюють перевізниками, не маючи перед собою безпосередньої мети і не бачачи її в найближчому майбутньому, то неминуче слабне дисципліна: зникає єдиний імпульс для її підтримання. А з послабленням дисципліни організація стає легкою здобиччю поліції» [4, с. 154–155].

У настановах провідників ісламського терористичного руху «Хамаз» є такі настанови бойовикам: «Успіх боротьби залежить від того, наскільки нам вдасться залякати супротивника і зламати його спротив. Для цього необхідно здійснювати акції залякування в ім'я Аллаха, причому кожна акція повинна бути добре спланованою і мати зміст. Планування передбачає повну дисципліну, дотримання плану і підкорення керівникам. Акції повинні здійснюватись одна за одною, супротивник ні на хвилину не повинен відчувати себе спокійно. Воїни Аллаха – борці, в цьому постійний смисл їхнього життя».

Будь-яка діяльність має свою психологічну структуру, виходить із відповідних мотивів і спрямована на досягнення певної мети. Відношення «мотив – мета» – це своєрідний вектор, що задає спрямованість та інтенсивність. В загальному розумінні мотив – це те, що спонукає людину до діяльності, а мета – це те, чого вона намагається досягти в процесі її виконання. Основою мотиву стає необхідність людини, тобто об'єктивна необхідність – її необхідність в речовині, енергії, інформації. Умовно кажучи, потреби – це «пружини» людської діяльності.

Мотив – це форма суб'єктивного відображення. Сформований вектор «мотив – мета» реалізується в діяльності; завершена діяльність (досягнута мета) створює можливість «переведення» цього вектора на новий рівень тощо. В цьому русі розвиваються здібності людини, її інтереси, схильності, морально-вольові якості, професійна майстерність, тобто особистість загалом.

Мета ніби пов'язує соціально-психологічні і процесуальні аспекти діяльності. Для людини мета її діяльності є образом (у широкому розумінні) того стану об'єкта, до якого його необхідно довести. Як ідеальний представник кінцевого результату діяльності, образ-мета є ніби передумовою, що визначає її початок.

Досягнення мети, отримання результату – це зазвичай не одномоментний акт, а тривалий процес. Мета ніби розгортається в систему

окремих завдань, кожне з яких реалізується шляхом виконання певних дій. Тому діяльність може бути описана як система дій, що змінюють одна одну.

Мотив має дві функції: спонукальну, що підштовхує людину до такої діяльності, змістоутворювальну, що надає такій діяльності характерного особистісного змісту. Дії ж складаються з окремих операцій. Операція – першооснова діяльності, це завдання, задане за відповідних умов. Виконуючи такі завдання, людина вчиняє конкретні дії. За рахунок здійснення ряду дій досягається мотив, тобто проводиться відповідна діяльність.

З огляду на це терор можна розглядати як особливий вид діяльності, головною об'єктивною метою якого є залякування інших людей. Наявність такої мети не заперечує існування інших різноманітних суб'єктивних цілей, якими керуються окремі терористи. Однак саме чужий страх, як мета, керує їхніми діями і надає сенс усьому існуванню. Для досягнення такої мети, тобто для масового поширення страху, терорист здійснює найрізноманітніші дії: готує зброю, вистежує жертви, обирає місце здійснення майбутнього терористичного акту, вирішує транспортні питання тощо. Кожна дія розподіляється на окремі операції (наприклад, підготовка зброї складається з її вибору, придбання, приведення в бойовий стан, перевірки, оснащення боєприпасами, маскуванню тощо).

Найважливішим питанням для об'єктивного розуміння особистості терориста стає те, заради чого і для чого терорист займається терором – його внутрішня мотивація. Так, з цього приводу професор В. Пирожков зауважує: «В який би одяг не одягалися терористи, яку б мету не переслідували (політичну – захоплення влади, зміна суспільного устрою; моральну – досягнення «справедливості», яка не завжди правильно (хибно, неадекватно) ними розуміється; економічну – убивство конкурентів; релігійну – відстоювання чистоти віри; психологічну – стати відомим, прославитися, залишити слід в історії тощо) – за усім цим стоять намагання відчутти владу над людьми» [3, с. 37].

Професор Г. Ньюман виокремив три основних мотиви терористичної діяльності. Перший – культурологічний: за логікою терористів, суспільство необхідно час від часу «збуджувати», найкраще шляхом кровопролиття. Другий – раціональний, коли терор трактується як ефективний інструмент політичної діяльності. Третій – ідеологічний, який передбачає, що терор є зброєю регуляції соціальних процесів.

Однак учений підкреслював, що теорія і практика тероризму кардинально різняться між собою. Теоретично тероризм «зрівнює» людей і групи, а в соціальній практиці протиставляє їх один одному, вибудовуючи між ними стіну страху [5].

Загалом мотиви участі в терористичних діях бувають корисливими і безкорисливими. Корислива мотивація перетворює терор на звичайну роботу. Як і будь-яка робота, вона вимагає фінансів і може бути способом добування засобів для існування або для продовження терористичної діяльності. Людину навчають, дають аванс і обіцяють відповідну суму грошей після того, як вона виконає завдання. Бажаючи заробити гроші, вона і вчиняє терористичні акти. При такій мотивації людина, по суті, мало чим відрізняється від звичайного наїманого вбивці.

Аналіз реальних суб'єктивних мотивів, якими, за висловлюваннями самих терористів, керувались люди, котрі хоча б один раз брали участь у терористичному акті, дає підстави виокремити такі групи мотивів:

1) меркантильні – терор, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, є оплачуваною працею, відповідно, для певного кола людей це заняття – своєрідний спосіб заробітку;

2) ідеологічні мотиви – більш стійкі, засновані на збігу власних цінностей людини, її ідейних позицій з ідеологічними цінностями групи, організації, політичної партії;

3) мотиви перетворення, активної зміни карти світу; це пов'язано з розумінням недосконалості і несправедливості існуючого світу та наполегливим намаганням покращити, перетворити його;

4) глибинний мотив, коли насильство застосовується для утвердження особистої влади: через насильство терорист утверджує себе і свою особистість, набуваючи влади над людьми;

5) мотив зацікавленості і привабливості терору як сфери діяльності. Для певного кола осіб, особливо забезпечених і достатньо освічених, терор стає цікавим просто як нова, незвична сфера занять, їм до вподоби пов'язаний з терором ризик, розроблення планів, можливі деталі підготовки, тонкощі його здійснення;

6) «товариські» мотиви емоційної прив'язаності у різних варіантах – від мотиву помсти за шкоду чи образу, завдану товаришам по боротьбі, єдиновірцям, родичам, соратникам у політичній діяльності тощо, до традиційної участі в терорі, тому що ним займається хтось із друзів, родичів, соратників тощо;

7) мотив самореалізації (парадоксальний мотив). Самореалізація, з одного боку, – прерогатива сильних духом людей, найповніше розкриття особистості, її повна самовіддача, розчинення людини в терористичному акті, аж до самопожертви. Однак, з іншого боку, така самореалізація – визнання обмеженості можливостей і констатація неспроможності людини, яка не знаходить інших способів вплинути на світ, окрім насильства і деструкції.

Така самореалізація призводить, як правило, до самознищення і означає, насамперед, визнання факту психологічної деструкції особистості [6, с. 28–29].

Окремо слід підкреслити роль релігії в активізації тероризму. Вартий уваги той факт, що згідно з даними, які наводилися на конференції «Тероризм у трансатлантичному регіоні» (Брюссель, 1997 р.), з середини 60-х до середини 90-х років минулого століття чисельність фундаменталістських течій усіх релігійних спрямувань зросла втричі. Одночасно сталося бурхливе зростання ідентифікованих релігійних терористичних організацій, яких ще у 1968 р. не було зовсім.

На відміну від інших, релігійні терористи у своїх діях керуються релігійними мотивами, хоча рушійним фактором їхніх вчинків стають злободенні практичні й політичні міркування, зумовлені специфічними проблемами їх середовища. Тому у цих терористів не завжди легко відокремити політичні мотиви від релігійних переконань. Адже під впливом релігійного фактора у діяльність деяких політичних рухів часто вплітаються крайні політичні установки. При цьому закамурфований у релігійну оболонку соціально-політичний мотив, що стосується екстремістських дій, може абсолютно некритично сприйматися населенням на емоційно-психологічному рівні.

Багато дослідників відзначають високий ступінь морально-етичної заангажованості терористів, їх налаштованість на заперечення існуючого стану, пов'язану із потребою визнання своєї елітарної значущості.

Явна психопатологія серед терористів – достатньо рідкісне явище. Водночас можна виокремити ряд особистісних схильностей, що досить часто стають спонукальними мотивами рекрутування індивідів до числа терористів:

- надзвичайна сконцентрованість на захисті свого «Я» шляхом проєкції з постійною агресивно-оборонною готовністю;
- недостатня особистісна ідентичність, низька самооцінка, елементи роздвоєння особистості;

- сильна необхідність у приєднанні до групи, тобто в груповій ідентифікації або приналежності;
- переживання соціальної несправедливості зі схильністю проєктувати на суспільство причини своїх негараздів;
- соціальна ізоляваність і відчуження, відчуття маргінальності і втрата життєвої перспективи.

Дані окремих особистісно-психологічних досліджень [7] свідчать, що у більшості терористів виражена психопатична симптоматика. Саме психопатія є центральним, стрижневим симптомом, навколо якого групуються усі інші. Психопатія додатково активізується гіпоманією. На такому фоні часто відзначається надактивність, імпульсивність учинків, безвідповідальність, поверхневність у стосунках з людьми, надто легковажне ставлення до моралі, швидка і часта зміна етичних оцінок, що явно свідчить про їх нещирість. Потураючи винятково власним забаганкам та йдучи назустріч своїм бажанням, такі люди можуть витратити досить багато енергії і зусиль, але виконуючи свої безпосередні обов'язки, вони відчують значні труднощі і намагаються перекласти відповідальність на інших. У них відсутні притаманні звичайним людям контроль і розсудливість. Досить часто це поєднується зі схильністю до надмірного вживання одурманюючих речовин.

Аналітичні дані дозволяють виокремити загальний фактор у розвитку особистості терориста: психологічна неповноцінність, певний дефіцит чого-небудь у його житті, коріння якого іноді прослідковується з раннього дитинства. Така дефіцитарність психічного розвитку призводить до потреби в гіперкомпенсації у процесі дорослішання та досягнення зрілості.

Із автобіографій та інших описових документів відомо, що у багатьох терористів у дитинстві були вбиті батьки, родичі. З одного боку, це викликало у них бажання помсти, з іншого – створювалася атмосфера емоційного дефіциту, в якому зростає майбутній злочинець.

Неповноцінність породжується і соціально-економічними чинниками, наприклад, низьким рівнем життя людей і пов'язаним з цим бажанням «відібрати і розділити» – як у межах однієї країни (тоді маємо справу з революційним тероризмом), так і у взаємовідносинах між «бідними» (тими, що розвиваються) і «багатими» країнами. Дефіцит освіченості та інформації також породжує деструктивне, руйнівне ставлення до інших культур, переконань і вірувань.

Безумовно, цим не вичерпується аналіз різноманітних сфер, які спонукають до виникнення того чи іншого дефіциту, що призводить до

певної неповноцінності. Це й особисті, і сімейні, і соціальні, й економічні, і політичні чинники. Відповідно, вони породжують різне психологічне підґрунтя терору. Однак існує основний загальний фактор, що об'єднує різноманітні варіанти в єдиний механізм. Це внутрішня неможливість, неспроможність перебороти таку неповноцінність. Сама по собі вона не є вирішальною, бо за допомогою різних механізмів, зокрема механізму адекватної, позитивної, конструктивної компенсації, дефіцит поповнюється шляхом використання засобів із тієї ж сфери, в якій він виник. Наприклад, паралітик, який переніс у дитинстві поліомієліт, здатний стати олімпійським чемпіоном – для цього лише потрібно систематично займатися спортом. Терористами стають лише тоді, коли не вистачає сили на гіперкомпенсацію дефіциту адекватними йому засобами. Тоді гіперкомпенсація стає неадекватною, негативною і деструктивною, тоді неповноцінність спонукає до терору.

«Не викликає сумніву той факт, – констатують Л. Гозман та Є. Шестопал, – що в терористи рекрутуються соціально дезадаптовані, малоуспішні люди. Вони погано навчалися в школі і в виші, вони не змогли зробити кар'єру, досягти того ж, що і їх ровесники. Вони завжди страждали від самотності, у них не склалися стосунки з представниками протилежної статі. Тобто скрізь і завжди вони були аутсайдерами, ніде – ні в сім'ї, ні на роботі, ні в товариській компанії – вони не почували себе по-справжньому своїми... Іншими словами, це люди, яких переслідують невдачі» [8, с. 227–229].

Водночас, не варто спрощувати ситуацію та вважати, що терористи – це просто банальні «двійчники», які з великим зусиллям закінчили школу. На нашу думку, мотив такої злочинної поведінки, як тероризм, пов'язаний із особистісними запитами й інтересами особи. Якщо мотиви дозволяють зрозуміти, чому особа в певній ситуації скоює терористичний злочин, то потреби й інтереси розкривають джерела відповідної спонуки, основу вибірковості і спрямованості конкретних дій. Інтереси і потреби не просто існують разом із мотивами тероризму, а пронизують всю систему причин поведінки терориста.

Суттєва відмінність тероризму від інших злочинів – в інтересах, мотивах особи терориста, її поглядах і переконаннях, що реалізуються не взагалі в злочинній поведінці, а саме в тероризмі, конкретних злочинних діяннях. Рушійними ж силами таких дій завжди є потреби і мотиви. При цьому тероризм (діяння) характеризує особу терориста (діяча). Терористичний акт і особа терориста, яка здійснила його, завжди тісно взаємопов'язані. Проте ще конкретніше взаємопов'язані,

взаємозалежні і взаємообумовлені мотиви тероризму і особа терориста. Особистісні властивості терориста накладають відбиток на мотивацію, а мотиви тероризму деформують особу.

Звичайно, не всі характеристики особи терориста позначаються на мотивації терористичного злочину. Крім того, зв'язок між мотивацією не прямий, а опосередкований. Між мотивом терористичного злочину і особою терориста немає нероздільної єдності. Мотив має самостійне значення. Відносно самостійна і особа. Утім, мотив не може бути повністю відірваний від особи, а особа від мотиву.

Коли йдеться про насильство у вигляді тероризму, то не можна забувати, що мотив тісно пов'язаний ще й зі способом діяння або із засобом досягнення кримінальної мети. Існує безпосередній зв'язок між мотивом і спрямованістю наміру. Насильство у вигляді тероризму може виступати і як спосіб, і як засіб досягнення кримінальної мети. Характер такого насильства визначається, зважаючи на його мотив. У цьому виявляється особлива специфіка тероризму, якщо прослідкувати зв'язок саме способу діяння і мотиву.

Кримінологи, як і представники інших кримінально-правових наук, завжди розглядають тероризм у системі злочинного насильства. При цьому стало вже аксіомою, що початковою точкою аналізу коріння насильства слугує мотив діяння. Це стосується і тероризму – силового вирішення пов'язаних із ним проблем. Проте навіть при найбагатшій мотивації, на що прагнуть звернути увагу терористи, тероризм не може бути інструментом творення. Він завжди руйнівний. Можна лише помилково уявляти (і нав'язувати) позитивність мотивів тероризму.

Висновки. Практика останніх років свідчить про те, що мотиви терористичних злочинів поступово зміщуються у бік корисливості. Проте інші мотиви (помста, ненависть тощо) при цьому не зникають, а «поєднуються» з корисливими мотивами і загалом виступають «полімотиваційним блоком». Якийсь мотив завжди домінує над іншими, є основним. Виявлено, що в осіб, які скоюють терористичні злочини, мотиви акумулюються у двох напрямках: прагнення до реалізації своїх задумів і намірів, пов'язаних із метою діяння, і до задоволення потреби в насильстві, невіддільному від агресії та жорстокості.

Крім того, в осіб, які скоюють терористичні злочини, мотивація ґрунтується на початковій меті діяння і конкретно спрямована на руйнування. При цьому домінуючий мотив цього злочину має подвійну підоснову: з одного боку, він є невід'ємною рисою людини, йде зсере-

дини, є властивістю особи терориста, а з іншого – агресивною реакцією на ситуацію.

-
1. Лебедев И.В. Характеристика личности осужденного за терроризм / И.В. Лебедев // Человек: преступление и наказание. – 2005. – № 3 (51). – С. 97.
  2. Антонян Ю.М. Терроризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Юрий Миранович Антонян. – М.: Щит-М, 1998. – С. 251.
  3. Психологи о терроризме («круглый стол») // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 4. – С. 33–37.
  4. Савинков Б.В. Воспоминания террориста / Борис Викторович Савинков. – М., 1990. – С. 154–155.
  5. Newman Graeme R. Policing terrorism: an executive's guide / by Graeme R. Newman and Ronald V. Clarke. – Washington, DC: U.S. Dept. of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Center for Problem-Oriented Policing, 2008. – 134 p.
  6. Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности: учебное пособие / М.И. Марьин, Ю.Г. Касперович. – М.: Академия, 2007. – С. 28–29.
  7. Ольшанский Д.В. Психология терроризма / Дмитрий Вадимович Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
  8. Гозман Л.Я. Политическая психология / Л.Я. Гозман, Е.Б. Шестипал. – Ростов-на-Дону, 1996. – 448 с.

Канцир В.С. Побуждающие мотивы террористической деятельности.

Раскрываются мотивы преступного террористического поведения, включающего социально-психологические и процессуальные аспекты деятельности. Террористическая деятельность рассматривается как специфический вид преступной деятельности, главной объективной мотивацией которой являются устрашение общественности и корыстные цели.

Ключевые слова: международный терроризм, причины терроризма, побуждающий мотив, преступное поведение, стереотипы поведения, мотивация терроризма, террористическая организация, социально-психологические аспекты деятельности.

Kanthir V.S. Inducements of Terrorist Activity.

The article is devoted to the analysis of the causes of terrorist behavior, which combines social and psychological, and procedural factors of activity. Terrorist's activity is observed as specific type of crime, the objective aim of which is frightening of society and mercenariness.

Key words: international terrorism, terrorism reasons, stimulating motive, criminal behavior, behavior stereotypes, terrorist motivation, terrorist organization, social and psychological aspects of activity.

Стаття надійшла 10 лютого 2012 р.